

İNÇƏSƏNƏT

ƏLİ QƏHRƏMANOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: a.qehremanov@yahoo.com

NAXÇIVAN TEATRİNİN AKTYORU VƏ REJİSSOR İSƏ MUSAYEV

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının xalq artisti İsa Həsən oğlu Musayevin həyat və sənətinə yaradıcılığında bəhs olunur. Sənətkarın Naxçıvan səhnəsində yaratdığı obrazlar və gürültü verdiyi tamaşalar işıqlandırılır. Quba Dövlət Dram Teatrında (1941-1943) fəaliyyəti də təhlil olunur. Onun İkinci Dünya Müharibəsi illərində hərbi hissələrdə əsgərlər qarşısında göstərdiyi vətənpərvərlik rütuhi tamaşalar ətrafı şəkildə əks olunur.

Açar sözlər: İsa Musayev, teatr, aktyor, rejissor, tamaşa.

Azərbaycan mədəniyyətinin qədim ocaqlarından biri olan Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı zəngin yaradıcılıq yolu keçib. Naxçıvan Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisə etsək görərik ki, XIX əsrdə burada təhsil və maarifçilik nisbətən inkişaf etmişdir. O dövrdə məktəbi bitirənlərdən bir qismi – Eynəli bəy Sultanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Qurbanlı Şərifzadə, Məmmədali Sidiqi, Mirzə Əliməmməd Xəlilov, Nasrulla Şeyxov, Cümşüddin Paşa ağa Sultanov, Mirzə Ələkbər Süleymanov, Mirzə Məhəmməd Zamanbəyov, Baxsalı ağa Şaxtaxtılı və başqaları Qori Müəllimlər Seminariyasında və Peterburqun, Moskvanın, Odessanın, Parisin ali məktəblərində təhsil alırdılar. Maraqlı cəhət odur ki, həmin ziyalılar sonradan Naxçıvana qayıdaraq burada maarifçiliyin genişlənməsində, xalqın tərəqqisində böyük işlər görür, öz işləri ideoyalarının təbliği üçün müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi uğrunda çalışırdılar. Məhz bu ziyalıların işıqlı töhfələri və təşəbbüsü sayəsində Naxçıvanda ilk növbədə kitabxana açılır, tamaşa göstərilir.

O zaman xüsusi teatr binası olmadığından bu millət fədailəri hazırladıqları tamaşaları xeyrixanlı və tərəqqipərvər insanların evində göstərirdilər. O zaman deputat Hacı Nəcəf Zeynalov böyük məmnuniyyətlə öz mülkündəki böyük bir zalı tamaşa hazırlamaq üçün həmin ziyalıların ixtiyarına verdi. Teatr havaskarları tamaşaçı toplamaq üçün afişə yazaraq insanları daha çox yığışdıqları yerlərdə divarları vururdular. Beləliklə, Naxçıvanda ilk teatr tamaşası Hacı Nəcəf Zeynalovun evində start götürdü. Naxçıvanda 1883-cü ildə ilk oynanılan tamaşa Mirzə Fətəli Axundzadənin "Müsü Jordan və Dərviş Məstəli şah" komediyası idi. Bu tamaşada rolları Qori Müəllimlər Seminariyasının müzənnarı, müəllimləri, şəhərin tanınmış ziyalıları oynayırlar. Beləliklə, Naxçıvan teatrının təşəkkülü başladı. Naxçıvan ziyalıların açıq fikirləri və cəsarətli addımları sayəsində oynanılan ilk tamaşa bir sıra xurafat sahiblərini çox qəmgin etdi. Teatrın ilk fədakarı, yazıçı, publisist, ictimai xadim olan vətənpərvər Eynəli bəy Sultanov isə uzun illər bu mühüm vəzifəni çiyinlərinə götürərək yeri düşəndə teatr tamaşalarına böyük məharətlə re-

jissorluq edir, teatr prosesini nəzərəcarpacaq dərəcədə gücləndirirdi. Məhz onun xidmətləri sayəsində Naxçıvanda müxtəlif adabı oğullar, dram cəmiyyətləri yaradılırdı. Naxçıvanın qeyrətli, vətənpərvər, millətsevər oğullarının sayəsində XIX əsrin sonlarına kimi teatrın fəal üzvlərinin sırası da genişləndi.

Azərbaycan teatrının mühüm qollarından birini təşkil edən, zəngin tarixə malik Naxçıvan teatrının salnaməsinə nəzər salanda Rza İsfəndiyarlı, Mirhəsən Mirişli, Səməd Mövləvi, Əyyub Haqverdiyev, İbrahim Həməzəyev, Xədicə Qaziyeva, Firuzə Əlikhanova, Zorəq Həməzəyeva, Zəmfira Əliyeva, Sofya Hüseynova, Roza Cəfərxanova, Sona Mirzəyeva, Məmməd Quliyev, Əkbər Qardaşbəyov, Baxşlı Qələndərli, Aydın Şahsuvarov, Vəli Babayev, Məmməd Qasimov, Yuran Məmmədov kimi bir çox istedadlı rejissor, aktyor və rəssamların bu ulu mədəniyyət ocağında fəaliyyət göstərdiyinin şahidi oluruq. Bu istedadlı sənətkarlardan biri də vaxtilə Naxçıvan teatrında öz dastı-xətti olan, maraqlı rolları ilə yadda qalan, tamaşaçı rəğbətli qazanan və peşəsinin ağırlığını məsuliyyətlə hiss edən sənətkar, respublikanın xalq artisti, ötən il anadan olmasının 105 illiyi tamam olan aktyor və rejissor, mərhum İsa Həsən oğlu Musayevdir. Bu istedadlı sənətkar 1912-ci ilin 25 noyabrında Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. 8 yaşında şəhər məktəbinə daxil olan İsa Musayev həmin məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirib Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olur.

O, mənim yaddaşında ağsaqqal, müdrik, mehriban bir insan kimi qalıb. Elə bilmişəm ki, o, elə bu cür də dünyaya gəlib. Cavanlar tanınmaz, orta və yaşlı nəsil isə, yaqın ki, hələ unutmayıb İsa Musayevi. O, Naxçıvan teatrının bənzsərsiz aktyoru və rejissoru olmaqla, gözəl insan idi. İsa Musayev bir aktyor kimi ömrü boyu səhnədə oynamışdı, bəyənilməmişdi.

Azərbaycanın görkəmli sənətkarları Abbas Mirzə Şərifzadə, Sidiqi Ruhulla, Mərzizə Davudova və Hacıağa Abbasov 1920-ci illərdə Naxçıvanda qastrolda olarkən onların sənətkarlığı ullaşlıqlardan yaradıcılıq işinə rəğbət bəsləyən İsa Musayevi vələh edir. İsa Musayev Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda təhsil alarkən səhnə sənətinə daha çox maraq göstərir. O, texnikumun nəzdində dram dərnəyi təşkil edərək kiçik pyeslər və konsertlər hazırlayıb tələbələri bədii yaradıcılıq işinə cəlb etməklə, şəhərdəki komsomol klubunda da fəal iştirak edir. İstedadlı aktyorun həmyaşığı Qasim Tağıyev yazırdı ki, 1924-cü ilin payızında Naxçıvan şəhərində bir sıra pioner dəstələri yaradılmışdı. İsa Musayev isə Paris Kommunası adına dəstənin üzvü idi. O vaxt şəhərimizdə pioner evi olmasa da, biz komsomol klubunda tez-tez tədbirlər keçirdik. İsa Musayev bədii öz-fəaliyyət dərnəyinin ən fəal üzvü idi... 1925-ci ildə Səməd ağa Ağamalıoğlu, Həmid Sultanov və digərləri Naxçıvana gəlmişdilər. Bu münasibətlə keçirilən tantolonlu yığıncağın sonunda pionerlər çıxış etdilər. İsa Musayevin həmin konsertdəki çıxışını yaxşı xatırlayıram. O, dönə-dönə alqışlanıb, səhneyə dövət olundu. Səməd ağa Ağamalıoğlu pionerlər dərnəyinin mükafatlandırılması haqqında sorancam verdi.

İsa Musayevin istedadını görən teatrın kollektivi 1927-ci ildə onu teatra dövət edir. O, çox gənc ikan – 15 yaşında teatrda fəaliyyətə başlayır və ilk çıxışı Rza İsfəndiyarlının rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulan Hacıağa Abbasovun "Sabirin məhkəməsi" pyesində Sabir rollu ilə başlayır. O gündən etibarən İsa Musayev ömrünü teatra bağlayır, yaradıcılıq yollarında inamla addımlayır və şöhrətlənir.

Aktyorluq həvəsi onu pedaqoji texnikumu bitirməyə imkan vermirdi. O, Bakı şəhərinə Azərbaycan Dövlət Teatr Texnikumuna oxumağa gedir. Teatr texnikumunda oxuduğu müddətdə Azərbaycanın görkəmli sənətkar Abbasmirzə Şərifzadənin sənəti bir daha onu vələh edir, teatra olan həvəsi daha da qüvvətlənir. İstedadlı aktyor Abbasmirzə Şərifzadə haqqında xatirələrində yazır: "Yaxşı yadımdadır. 1928-ci ildə Azərbaycan

xalqı Abbasmirzə Şərifzadənin səhnə fəaliyyətinin 20 illik yubileyini təntənə ilə keçirirdi. Mən yubiley günlərindən ilham alaraq, o zaman böyük ustad Abbas Mirzəyə vuruldum" [1, s. 107].

İki il teatr texnikumunda oxuduqdan sonra gənc Musayev 1929-cu ildə Naxçıvana qayıdır. Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında fəaliyyətini davam etdirir. O, teatrda aktorluq etməklə yanaşı siyasi və elmi biliyini artırmaq məqsədi ilə 1930-cu ildə Naxçıvan şəhərindəki iki illik partiya məktəbinə daxil olur. 1932-ci ildə həmin məktəbi bitirir. O, teatr və ədəbiyyatın təbliği istiqamətində yorulmaq bilmədən çalışır.

Hər teatr mövsümündə yeni-yeni axtarılan apararı və gəca-gündüz rol üzərində yorulmaq bilmədən çalışın İ.Musayev bir sıra mühüm və mürəkkəb obrazların məhir ifaçısı olmuşdur. O, Şəmsəddin Saminin "Dəmirçi Gəvə" əsərində Gəvə, Əbüdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Köhnə dudman" pyesində Pərviz xan, "Dağılan tifaq" da Nəcəf bəy, "Baxtız cavan"da Fərhad, Cəlil Şəmməddinləzadənin "Ölümlər" əsərində İsgəndər, Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan"ında Şeyx Sənan, Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə", "Oq-tay Eloglu", "Aydın", "Od gəlini" dramlarında Eyvaz, Əsriyan, Oktay, Aydın, Elxan və s. obrazlarını səhnədə çox böyük coşğunluq və məharətlə oynamışdır. Yaradıcılığın ilk illərində aktorun səhnəmizdə yaratdığı unudulmaz obrazlardan biri də C.Cabbarlının "Od gəlini" pyesindəki Elxan surətidir. Görkəmli rejissor Yusif Yildızın (1938) hazırladığı və tamaşa Naxçıvan teatrının tarixində xüsusi yer tutur. Bu əsərin qəhrəmanı Elxan İslam dininə və bütün dinlərə qarşı üsyan səhni qaldırır, din və mövhumatın hökm sürdüyü, quranla qılıncın birgə ağalığı etdiyi mühtidə "yoxdur Allah!" deyənlər və yoxsulları zülmkarlara qarşı ümumxalq hərəkatına qaldırır, dinin yerli istismarçılar və yadelli işğalçılar əlinə bir alət olduğunu cəsarətlə söyləyir. Bu mürəkkəb və əzəmətli surəti – Elxan surətini böyük iradəyə, aydın məsləhə, gözəl insani keyfiyyətlərə malik bir şəxsiyyət kimi səhnədə məharətlə canlandırır [2].

Həmin illərdə Naxçıvan teatrı ilə dəim təmasda olan Sidiq Ruhulla və teatrta əlaqəni daha da genişləndirir. 1930-cu ildə o, Naxçıvan teatrına direktor və bədii rəhbər vəzifəsinə göndərilir. Görkəmli səhnə ustası 1933-cü ilə kimi Naxçıvan teatrının realisti sənət yolu ilə inkişaf əməli uğrunda böyük əmək sərf edir.

O zaman Naxçıvan teatrı dünya ədəbiyyatı incilərini tez-tez müraciət edirdi. 1930-1931-ci il teatr mövsümündə Şillern "Oqaçlar" əsəri teatrın repertuarına salınır [5, s. 121]. Əsər tamaşaya qoyularkən rejissor Sidiq Ruhulla Karl Mor surətini İ.Musayevə tapşır. Müəllif fikrini olduğu kimi duymaq, olduğu kimi tamaşaçıya çatdırmaq aktorun böyük məharət tələb edir. Rejissor, dramaturq dərinədən duyan, onların qarşıya qoyduqları məqsədi, ideyanı səhnədə gözəl təcəssüm etdirən sənətkar Karl Mor obrazını S.Ruhullanın göstərişi və köməkliyi sayəsində həyatı bəyalarla tamaşaçılara çatdırır. Bu, o deməkdir ki, aktorlar da dramaturqun təsvir etdiyi ələmdə onunla birgə yaşayır. O da hadisələr, xarakterləri müəllifin gözü ilə görür, dərk edir.

1932-ci ildə S.Ruhullanın rejissorluğu ilə Vilyam Şekspirin "Otello" faciəsi tamaşaya qoyulur [13, v. 41]. Bu tamaşada Otello rolunda çıxış etmək Musayevə nəşib olur. Bu obrazı yaratmaq onun üçün əsl imtahan idi. Çünki tamaşada sər qüvvələri təmsil edən Yaçq obrazını S.Ruhulla oynayırdı. S.Ruhullanın qarşısında Otello obrazını bütün məziyyətləri ilə canlandırmaq aktordan böyük məharət və ustalıq tələb edirdi. S.Ruhullanın köməkliyi sayəsində istedadlı aktor Musayev faciənin səhnə ifadə sahəsində qabaqcıl teatrın gözəl ənənələrini, sənətkarların zəngin təcrübələrini diqqətlə öyrəndi, qəhrəmanın ruhi aləminə nüfuz etdi və gərgin zəhməti sayəsində məqsədinə nail oldu. Buna görə də onun oyumu tamaşaçıları heyratla salmışdı.

Aktor özünü bu tamaşa haqqında yazırdı: "1932-ci ildə görkəmli sənətkar S.Ruhul-

lanın rəhbərliyi ilə V.Şekspirin "Otello" faciəsi tamaşaya hazırlanırdı. Mənə Otello rolunu tapşırılmışdı. Mən bu rol üzərində ciddi çalışırdım. S.Ruhulla mənə çox qayğı göstərirdi, kömək edirdi. Bu zaman Abbas Mirzə Naxçıvanda qətröl tamaşaları verirdi. O, bizim məşqlərə gəlirdi. Mən çox həyəcan keçirirdim. İstəyirdim Otellonu Abbas Mirzə oynasın. Lakin o buna razı olmayıb dedi ki, ilk tamaşanın sə özün oynamalısın. Sənə nə lazımdırsa kömək edəceyik. Baş məşq zamanı mən özüm bilmədən başlışı dişimlə götürüb tulladım. Başlıq havada yırtıldı. İçindəki saman mənim saçlarımın üstünə töküldü. Abbas Mirzə bu işin üstündə məni məzəmmət etdi. Əgər Otellonun başlışı bu tükündən olmuş olsaydı, bunu etmək olardı – dedi. Madam ki, başlışa saman doldurulub bu hərəkət lazım deyil. Mən sevimsiz ustadım dediyi kimi etdim. İlk tamaşadan bir neçə gün sonra "Otello"nu Abbasmirzənin Şərifzadənin iştirakı ilə oynadıq. Tamaşa böyük müvəffəqiyyətlə keçdi" [1, s. 108-109]. Musayev Naxçıvan teatrının səhnəsində Otello obrazını təkcə Sidiq Ruhullanın rejissorluğu ilə yox, Yusif Yildız, Hasan Ağayev, İbrahim Həmzəyev və Səməd Mülləvlinin rejissorluğu ilə də dəfələrlə yaratmışdır.

O dövrdə yerli mətbuat səhifələrində tamaşalar və aktorlar barədə tez-tez yazılar dərc olunurdu. 1933-cü ildə yazıçı Mirzə İbrahimov Naxçıvan Məşin-Traektor Stansiyası siyasi şöbəsinin "Sürət" adlı qəzetinə redaktor göndərilir. Yazıçı Əli Vəliyev isə "Şərq qəssəsi" qəzetinin redaktoru təyin edilir. Onların Naxçıvana gəlişi teatrta mətbuatın inkişafını daha da möhkəmləndirir. Hər iki yazıçının teatrın inkişafında mühüm rol oldu. M.İbrahimov teatrta kömək məqsədi ilə bir sıra işlər gördü. O, Azərbaycan teatr tarixinə və aktor sənətinə dair sərbəhtlər apardı, mürəzələ etdi. Mürəzələndə şəhər ziyalıları teatr ətrafında birləşdirmək və mətbuatın rolunu artırmaq məsələlərini irəli sürdü. M.İbrahimov Naxçıvanda işləyərək orada olan hadisələrin canlı şahidi idi. Bu hadisələr "Həyat" pyesinin yazılmasına əsas oldu [3, s. 239]. M.İbrahimov ilk dram əsəri olan "Həyat" pyesini Naxçıvanda yazdı. 1935-ci ildə Naxçıvan teatrında pyesin oxunuşu oldu [7, s. 249]. Görkəmli dramaturq Mirzə İbrahimov yaradıcılığının ilk dövründə Naxçıvanda işlədiyi illəri xatırlayarkən, İsa Musayevin də adını istedadlı və işğar bir aktor kimi hörmətlə qeyd edirdi.

Geniş yaradıcılıq diapazonuna malik olan İ.Musayev səhnəmizdə müsbət xarakterli obrazlar kimi məni obrazları da eyni ustalıqla yaratmışdır. Bu cəhətdən onun "Həyat" pyesində oynadığı Süleyman rol xüsusi ilə diqqət cəlb edirdi [17, v. 127]. Görkəmli aktor öz məni qəhrəmanı Süleymanın surətini dərinədən duyaraq onun riyakar və xain təbiətini, qəddar və mənfur məqsədini böyük bir ustalıqla səhnədə canlandırır. Aktor Süleymanın sözlərinə bütün tamaşa boyu xüsusi bir əhəng verir. O, ayrı-ayrı dialoqları, onların sözləlt mənasını çox ustalıqla şərh edir. Buna görə də Süleymanın – İ.Musayevin hərəkətləri kimi sözləri də tamaşaçıların qəlbinə vahimə salırdı.

Real həyat materialları əsasında yaranan "Həyat" pyesinin təsir qüvvəsi böyük idi. Tamaşa haqqında Nəcəf Quliyev yazırdı: "Əsər tamaşaya qoyulanda tamaşaçıları ona xüsusi maraq göstərirdilər. Onlar bu və ya digər surəti səhnədə görəndə "bu filankəsdir", "bu da filankəsdir" – deyirmişlər" [4, s. 58]. "Həyat" tamaşası adamların ən yaxşı sifətlərini, yaradıcı qüvvələrini, səmərəli əməyini, şən və xoşbəxt gəncərlərin göstərməklə yanaşı, düşmənlərinə qarşı ayıq və amansız olmağa çağırırdı. Bu görkəmli sənətkar 1937-ci ildən başlayaraq Naxçıvan teatrında rejissorluq edir. Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin anadan olmasının 125 illik yubileyi Naxçıvanda 1938-ci ilin mart ayının 5-də təntənə ilə keçirilir. Yubiley münasibəti ilə teatrda böyük mütəfəkkirin adı verilir [14, v. 1]. İ.Musayevin rejissorluğu ilə M.F.Axundzadənin "Hacı Qara" pyesi tamaşaya qoyulur. Bu tamaşada rejissor pyesin bütün zənginliyi, daxili mənasını, başarı keyfiyyətlərini açmağa nail olur. Qeyd etmək yerinə düşərdi

ki, Azərbaycan komediyasının şah əsərlərindən biri olan "Hacı Qara" 1971-ci ildə 33 illik fasilədən sonra rejissor Baxçı Qələndərinin quruluşunda, rəssam Yurist (Yuran) Məmmədovun bədii tərtibatında yenidən tamaşaya qoyulur. Tamaşa haqqında filologiya elmlər doktoru, professor Abbas Zamanov yazır: "Mən İsa Musayevini bir aktyor kimi 40 ildən artıqdır ki, tanıyıram. Dəfələri onun məharətlə oynadığı tragik və dramatik səhnə obrazlarına aludəliklə tamaşa etmişəm, aktyorluq istedadını ürəkdən sevmişəm. İ. Musayev səhnamizdə öz səsi, öz nəfəsi olan usta aktyorlar nəslinə daxildir. Onun istedadı şəxsi ki, bu tamaşada da özünü göstərir. İ. Musayev Hacı Qara obrazını xüsusi taktla yaradır" [8].

Azərbaycan İncəsənət İşlər İdarəsi İ. Musayevin bir müxtəssis kimi sənətkarlığı və təşkilatçılıq bacarığını nəzərə alaraq onu 1940-cı ildə Quba Dövlət Dram Teatrına direktor və bədii rəhbər vəzifəsinə göndərir. O, Quba teatrında çalışdığı müddətdə Səməd Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin", Süleyman Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", Mirzə İbrahimoğlunun "Həyat", "Məhəbbət", Osman Sarıvalinin "Babək", Səbit Rəhmanın "Toy", "Xoşbəxtlər", Cəfər Cəbbarlının "Od gəlini", Məmməd həseyin Təhmasibin "Aslan yatağı" və s. əsərlərini tamaşaya qoyur.

"Vaqif" tamaşası haqqında görkəmli tədqiqatçı Qulam Məmmədli yazır: "Vaqif" neçə gündən bəridir ki, Qubada oynanılır. Hər dəfə də tamaşaçıların gürultülü alqışları ilə qarşılanır. Bu heç də yalnız "Vaqif" in birinci dəfə Qubada oynanılması ilə izah edilə bilməz. Bu alqışların izahı quruluşçu rejissor İ. Musayevin yaradıcılıq bacarığında və teatr kollektivinin bu böyük işə namus və enerjiyə ilə yanaşmasında axtarılmalıdır. Quruluşçu rejissor və eyni zamanda Vaqifin rolunu oynayan İ. Musayev yoldaş işə böyük bir sevgi, alovlu bir məhəbbət və yorulmaq bilmədən yaradıcılıq enerjisiyə ilə girişmişdir. Musayev-Vaqif rolunu oynayarkən eyni zamanda bütün əsərin gedişi və həyatı ilə alışıb yanır. "Vaqif" əsərini oynayan Quba Dövlət Dram Teatrı bu quruluş ilə gələcəkdə də böyük işlər görə biləcəyini sübut etdi" [11].

İ. Musayev Quba teatrında işlədiyi müddətdə Azərbaycan tarixinin mühüm səhifələrini əks etdirən S. Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin", S. Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", O. Sarıvalinin "Babək", M. Təhmasibin "Aslan yatağı", S. Rəhmanın "Toy" və digər əsərləri xalqımızın faşist işğalçıları ilə apardığı ölüm-dirim mübarizəsində Şimali Qafqaz rayonlarında, hərbi hissələrdə müharibənin ən qızgın vaxtlarında Vətən müdafiəçilərinə haqqı, ədaləti, sülhü, əzadlıq təbliğ və tərənnüm etdirmiş özü də bir aktyor kimi həmin əsərlərdə müxtəlif rollarda oynamış, tamaşaçıları inamlı, əzmlı olmağa səsləmiş və düşmənlərə qalib gəlmək üçün ruhlandırılmışdır. Vətənin istiqlaliyyəti, əzadlıq uğrunda mübarizəsinin tərənnümü edən tamaşalara verdiyi quruluşlarla və həmin tamaşalarda yaratdığı unudulmayan obrazlarla bir daha sənətsevərlərin rəğbətini qazanmış, zəhmətkeşlər tərəfindən hərəratlə qarşılanmışdır. Quba teatrının kollektivi 1940-1943-cü illərdə hərbi hissələrdə, hərbi xəstəxanalarda əsgərlər qarşısında 243 dəfə çıxış etmişdir [12]. Bu gün də onun hazırladığı tamaşalar və yaratdığı obrazlar minnətdarlıq hissi ilə xatırlanır.

Azərbaycan İncəsənət İşlər İdarəsi görkəmli sənətkar 1943-cü ilin axırlarında Naxçıvan İncəsənət İşləri İdarəsinin rəisi vəzifəsinə göndərir. O, bu vəzifədə işləməklə yanaşı Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında aktyor və rejissor kimi də fəaliyyət göstərir. Quba teatrında yaratdığı Vaqif surəti üzərində yaradıcılıq işini burada da davam etdirir.

Naxçıvan teatrının baş rəssamı, əməkdar incəsənət xadimi Məmməd Qasımovun şəxsi arxivini araşdırarkən istedadlı sənətkar İsa Musayevlə bağlı qələmə aldığı "Onu "Vaqif" -dən sevmişəm" adlı bir xatirə diqqətimə cəlb etdi. Həmin xatirədə deyilir: "Naxçıvan teatrında işlədiyim ilk günlərdə S. Vurğunun "Vaqif" tamaşası göstərildi. Vaqif rolunda Qubadan doğma teatrına yenidən qayıtmış İsa Musayev çıxış etdi. Məni öz

hərəratı ilə isindirən bu aktyorun ifası o qədər xoşuma gəldi ki, qırılmaz tellərlə teatr ələminə bağlandım... Kazım Ziya, Ələsgər Ələkbərov və sonralar İsmayıl Dağıstanlı, Həsənağa Salayev kimi görkəmli sənətkarların çox gözəl ifasında "Vaqif" -də dəfələrlə tamaşa etmişəm də, lakin ilk təəssüratından ayrılm bilməmişəm... Vaqif-İsa Musayevlə ilk görüşümdən 25 il sonra, 1968-ci ildə "Vaqif" pyesinin quruluşçu rəssamı olmaq mənə nəsib oldu. Mən sevdiyim bu aktyorun ifasına sadiq qalaraq "Qalbin sığmayır dar saraylara" deyən bu əzadlıqsevər insan üçün tamaşaya bədii tərtibat verməyi qərara aldım. Bu tərtibatda tamaşa boyu zamanın yantmış, yarıuçuq vəziyyətdə aktyora doğru ayılmış möhtəşəm qala divarları arasında Vaqifin-İsa Musayevin "Mən cahan mülkündə mültaq doğru halat gərmədim, hər nə gördüm, ayri gördüm, özge babat gərmədim" deyərk bu şikayəti ilə tərtibatın hamahəng gəlməsi məni olduca sevindirir. Elə bu sevincim üçün də 29 il bundan qabaq ilk dəfə gördüyüm "Vaqif" ifaçısı, indi anadan olmayan 60, səhnə fəaliyyətinin 40 illiyini qeyd etdiyimiz Azərbaycan SSR xalq artisti İsa Musayevə öz minnətdarlığımı bildirir və onu təbrik edirəm".

Musayev müxtəlif səpgili rollarda oynasa da, onun səhnə fəaliyyətinin mühüm dövrü faciə janrı ilə bağlıdır. Sənətsevərlər onu faciə qəhrəmanlarının mahir ifaçılarından biri kimi tanımış, hər zaman tamaşaçıları tərəfindən sevilmişdir. Dünya səhnelərində ən böyük şöhrət qazanmış V. Şekspirin "Hamlet" faciəsi Naxçıvan teatrında İsmayıl Hüseynovun rejissorluğu ilə (1936 bir il) məşqdən sonra tamaşaya qoyulur. Həmin tamaşada Musayevə Hamlet rolunda çıxış etmək nəsib olur. Tərəf-müqabiləri Zina Budaqova – Ofelya, Əyyub Haqverdiyev – Layret, Telli Ələkbərova – Kraliça, Seyid Səbri – Məzarçı, Rza Məmmədov – Horatsiya, Əyyub Abbasov – Kral obrazlarını yaratmışlar. İlk tamaşada xalq şairi Məmməd Rəhim, dramaturq Ənvər Məmmədov və Hamlet obrazının mahir ifaçısı Abbas Mirza Şahmürşad etmişlər [16, v. 2]. Bu tamaşa teatrın ən yaddaqlıq tamaşaları siyahısına daxil olur.

Musayev Fədai dramaturgiyasında da bir sıra faciə qəhrəmanlarının obrazlarını özünəməxsus ustalıqla yaratmışdır. Bunların içərisində Şeyx Sənan obrazı xüsusi yer tutur. Onun sənətkarlıqla yaratdığı Sənan obrazı atəşin ürəklə sevan bir əşiqdir. Aktyor öz oynunu ilə ki, məhəbbət və insani duyğular hər cür dini təsəvvürlərdən yüksəkəldə durur. Əvvəlcə dinin əlində əsir olan Şeyx Sənan həyatın mənasını Xumarla görüşdükdən sonra dərk edir və insan səadətini bu dünyada olduğunu inanır. Səhnə fəaliyyətində həmişə Azərbaycanın incəsənət xadimləri, qabaqcıl səhna ustaları ilə əlaqə saxlayan, orijinal surətlər yaratmağa çalışan Musayev gərgin və səmərəli axtarşandan sonra 1958-ci ilin martında Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulan N. Nərimanovun "Nadir şah" əsərində Nadir şah rolunu oynayar. Aktyor Nadir şahı əsərdə olduğu və quruluşçu rejissorun tələb etdiyi kimi Yaxın və Orta Şərqdə məşhur olan böyük bir fətex, ağıllı və qüvvətli hökmdar kimi yaratmışdır.

1965-ci ildə (iyyun ayının 1-dək 21-dək) Bakı şəhərində Naxçıvan Muxtar Respublikasının mədəniyyət haftəsi keçirilir. Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı mədəniyyət haftəsi günlərində Kamalə Ağayevanın "Məhsəti", Hüseyn Rəzizin "Odlu diyar" monzumu dramlarını və Cəmşid Əmirovun eyni adlı povesti əsasında teatrın direktoru İbrahim Həmzəyev tərəfindən səhnələşdirilmiş "Sahil əməliyyatı" tamaşasını çox böyük müvəffəqiyyətlə paytaxt icmahiyyətinə təqdim edir. Hər üç əsirin tamaşası paytaxt teatrsevərləri tərəfindən maraqla qarşılanır, müxtəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir və Naxçıvan teatrının sənətkarlıq cəhətdən inkişaf etməsinin parlaq ifadəsi kimi mətbuatda geniş əks olunur. Mədəniyyət haftəsi günlərində İsa Musayev "Məhsəti"də Pərvər baba, "Odlu diyar"də polkovnik Vartasyan, "Sahil əməliyyatı"nda polkovnik Lübovın rollarında çıxış etmişdir [10].

Mədəniyyət həftəsində müvəffəqiyyətlə çıxış etdiklərinə görə teatrın bir qrup əməkdaşına fəxri adlar verilmiş, respublikanın xalq artisti Musayev isə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir.

Görkəmli sənətkar özünəməxsus ustalıqla yaratdığı obrazlarla yanaşı Mirzə Fətəli Axundzadənin "Hacı Qara", Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölümlər", Cəfər Cəbbarlının "Almaz", "Sevil", "Od gəlini", Səməd Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin", Süleyman Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", Məmmədhusəyin Təhməsinin "Aslan yatağı", Osman Sarıvəllinin "Babək", Zeynal Xəlilin "Qatır Məmməd", Abdulla Şaiqin "Vətən", "Fitnə", İlyas Əfəndiyevin "Bahar suları", Mirzə İbrahimovun "Həyat", "Məhəbbət", Rza Şahvələdin "Qız qalası", Nağı Nağıyevin "Polad", İslam Səfərlinin "Xeyir və Şər", Hüseyn Muxtarovun "Ailə namusu", Vilyam Şekspirin "Otello", Fridrix Şillerin "Qaçaqqlar", Konstantin Simonovun "Rus məsəli", "Praqanın şabalıd ağacları altında", Üzeyir Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun", Zülfüqar Hacıbəylinin "Əlli yaşında cavan", Sabit Rəhmanın "Xoşbəxtlər", "Toy", Mirmehdi Seyidzadənin "Nərgiz", Ağası Məşəddibəyovun "Toy kimindir?", V. Qubaryovun "Adada üç nəfər" povesti vərasində Kərim Həsənovun səhnələşdirdiyi "Sehrli yayıq" və b. əsərlərə uğurlu quruluş vermişdir.

Aktıyov və rejissor kimi Musayev özünə düşən çətin və şərəfli vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəldiyindən çoxqun istedadla malik sənətkar olduğunu bir daha təsdiq edirdi. O, yaratdığı hər obrazı və quruluş verdiyi tamaşaların heyratəmiz bir sənət nümunəsi kimi həyatı boyalarla, məhəbbətlə, can yangısı ilə tamaşaçılara təqdim etdiyindən bir ustad sənətkar olaraq yaddaşlara həkk olunurdu. Musayevin istedadı həqiqətən çoxşaxəli idi. O, həm faciəvi, həm də dramatik rolların mahir ifaçısı kimi tanınmışdır. Aktıyov fəvqəladə istedadla malik olması onun müdrik, nəəc, mərəd, parlaq xarakterli sənətlər yaratmasına kömək etmişdir. Buna görə də yaratdığı obrazlar düşündürücü, sevinçdirici, heyəcənləndirici və kədərləndirici olduğundan tamaşaçı həmişə onun ifasında canlı insani hissələrini, açıq fikirlərinin şahidi olurdu. 47 illik səhna fəaliyyəti dövründə o yüzlərlə səhna əsərində çıxış etmiş, doğlu və yaddaqaalan sənətlər yaratmış, görkəmli səhna ustası kimi adını Azərbaycan teatr salnamasına yazdırmışdır. İstər müasir, istər tarixi, istər realist, istərsə də romantik səhədə oynadığı və quruluş verdiyi əsərlərin təhlilində Musayev həmişə müasir olmuş, tarixi, əfsanəvi rollarına da zamanın tələbləri səviyyəsinə uyğun olaraq oynamış, onlara zamanının gözləri ilə baxmağı bacarmışdır. Sənətin ən çətin, ən ağır günlərində inamla addımlamış, səhnədə həmişə qələbə qazanmış, az ömründə çox ömür yaşamışdır.

Azərbaycan SSR xalq artisti, Şöhrət ordenli sənətkar Zərəfə xanım Həmzəyeva İsa Musayevin oyununu xarakterizə edərkən yazırdı: "Azərbaycan SSR xalq artisti İsa Musayev Vaqif rolunda 800 dəfədən çox çıxış etmişdir. Onun yaraşıqlı boy-buxunu, daxili zənginliyi və ən çox rola münasibəti yaratdığı Vaqif obrazını tamaşaçıya sevdirdirdi. İsa öz rolunu əsasən lirik səhədə oynayırdı. Axtı, Vaqif hər şeydən əvvəl şair idi. Onun bu yozumu mənə də xoş gəlirdi!" [6, s. 14].

Görkəmli sənətkar İsa Həsən oğlu Musayevin yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olmuş və əməyi dövlət tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmişdir. Anadan olmasının 60 və səhna fəaliyyətinin 40 illik uilyubeyi 1972-ci ildə təntənə ilə keçirilmişdir. O, 1943-cü ildə Azərbaycan Respublikasının əməkdar, 1960-cü ildə isə xalq artisti fəxri adlarına layiq görülmüş, Böyük Vətən Müharibəsi illərində arxa cəbhədə fəal iştirak etdiyinə görə ona "Qafqazın müdafiəsi üçün", "Əmək igidliyinə görə" medalları verilmişdir. Uzun illər qüsursuz və səmərəli fəaliyyəti nəzərə alınaraq "Şərəf nişanı" ordeni və fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur. Görkəmli sənətkar 8 fevral 1976-cı ildə Nax-

çıvan şəhərində əbədiyyətə qovuşmuşdur. Mərhum sənətkar İsa Həsən oğlu Musayevin əziz xatirəsi sənətsevərlər tərəfindən həmişə yad edilir, xatırlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Mirzə Şərifzadə haqqında xatirələr. Bakı: Azərbaycan Teatr Cəmiyyəti, 1963, 236 s.
2. Axundov Y. Onun yaradıcılıq yolu (Azərbaycanın xalq artisti İsa Musayevin 60 illik uilyubeyi münasibəti ilə). "Şərq qapısı" qəz., 26 noyabr, 1972.
3. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəhəsinə. Bakı: Azərnaşr, 1961, 524 s.
4. Quliyev N. Azərbaycan sovet komediyasının inkişaf yolları. Bakı: Azərnaşr, 1970, 198 s.
5. Naxçıvan teatrının salnaması. Naxçıvan: Öcəmi, 2010, 736 s.
6. Maşal kimi yanan ürək. Bakı: Təbriz, 1999, 64 s.
7. Mövləvi S. "Naxçıvan teatrında". Sənətdə keçən yollar. Bakı: Yazıçı, 1983, s. 238-256.
8. Zamanov A. 33 il sonra. "Şərq qapısı" qəz., 10 dekabr, 1971.
9. "Bakı" qəz., 21 iyun 1965.
10. "Kommunist" qəz., 22 iyun 1965.
11. "Qızıl Quba" qəz., 24 aprel 1941.
12. "Qızıl Quba" qəz., 12 may 1943.
13. Naxçıvan MR DA. F. 40, siy. 4, iş 7.
14. Naxçıvan MR DA. F. 613, siy. 1, iş 136.
15. Naxçıvan MR DA. F. 50, siy. 1, iş 43.
16. Naxçıvan MR DA. F. 50, siy. 1, iş 9.
17. Naxçıvan MR DA. F. 40, siy. 1, qovluq 273, iş 16.

Али Гахраманов

АКТЕР И РЕЖИССЕР НАХЧЫВАНСКОГО ТЕАТРА: ИСА МУСАЕВ

В статье рассказывается о жизни и творчестве народного артиста Азербайджанской Республики Исы Гасан огул Мусаева. Освещены его постановки и созданные образы на сцене Нахчыванского театра, анализируется деятельность мастера в Губинском Госдрамтеатре в 1941-1943 годах. Здесь также всесторонне отражены спектакли в духе патриотизма, которые были поставлены с участием великого актера для бойцов в военных частях во время Второй Мировой войны.

Ключевые слова: Иса Мусаев, театр, режиссер, актер, спектакль.

Ali Gahtamanov

THE ACTOR AND PRODUCER OF THE NAKHCHIVAN THEATRE: ISA MUSAYEV

The article deals with people's artist of Azerbaijan Republic İsa Hasan oğlu Musayev's life and creative work. Showing his created images and giving system to spectacles on Nakhchivan stage, his activities in Guba State Drama Theatre have been analyzed by the author. The patriot emotional spectacles which he showed in front of the soldiers in military camps during the Second World War are widely reflected in the paper.

Keywords: İsa Musayev, theatre, actor, producer, spectacle.

(AMEA-nın müxbir üzvi Əbulfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)